

"טוב לפתח לפתע עינים מאה..."
עיונים באוצר המילים של אלתרמן – עם הקונקורדנציה
ל"שירים משכבר"

מאיה פרוכטמן

מוקדש לידידי, יעקב בן-טולילה
חוקר ואדם

במאמר הזה¹ אביא תוצאות של מחקר קטן ורעיונות שעלו בעקבותיו. המחקר התבצע באמצעות התבוננות בקונקורדנציה לשירי אלתרמן (בן-טולילה וקומם תשנ"ח) ובשירים עצמם.

הקונקורדנציה לשירתו המרכזית של המשורר נתן אלתרמן "שירים שמכבר" (הכוללת את הקבצים 'כוכבים בחוץ', 'שמחת עניים' ו'שירי מכות מצריים'), פרי הפרוייקט של יעקב בן-טולילה ושל אהרון קומם, שיצאה לאור בשנת תשנ"ח, היא כלי רב חשיבות למחקר שירתו של המשורר. שירתו של אלתרמן, ובעיקר "שירים שמכבר", הייתה חידה, ועדיין נשארה בעיקרה חידה, שקשה לפענחה. המילים והצטרפויותיהן, המשקל הסדיר, התמונות הצבעוניות והמסתוריות מערים רחוקות של סתיו וגשם – כל אלה השפיעו רבות על דורות של צעירים ומבוגרים, בעיקר בשנות מלחמת העולם השנייה ועשור אחריה. היה בשירים קסם רב, ולמרות הביקורת הרבה של זך ואחרים על השירה הזאת בתקופה מאוחרת יותר, ואפילו באחרונה (זך 1959, מירון 2001), אין מי שמכחיש את השפעתה הרבה של השירה האלתרמנית וקסם ההתנגנות שלה.² למשל:

— — אַתְּ נַחֲשֵׁת רִיפְיוֹ
בְּצֶבֶת אֲרִימָה
אֶעֱנֶנּוּ³ לְשׂוֹא, הַשֶּׁבֶר וְזַעַק!
הוּא שָׁקֵט וְיִפְהוּ.
דְּמַעוֹתָיו בּוֹכוֹת פְּנִימָה.
הוּא מְמַנֵּי יִשְׂרָאֵל וְחֶזֶק. (כוכבים בחוץ, "השיר הזר")

1 המאמר מיוסד על הרצאה שניתנה באוניברסיטת באר שבע לכבוד צאתה לאור של הקונקורדנציה ל"שירים שמכבר" של נתן אלתרמן מאת יעקב בן-טולילה ואהרון קומם, באר-שבע, תשנ"ט.

2 דברי הביטול של זך ונסיונו למחוק את ההילה של אלתרמן עוררו רגשות נגד ורצון להגן על סמכותו של אלתרמן ועל השפעתו הגדולה. במרכז המאמרים שיצאו נגד זך ונגד דבריו על המשקל של אלתרמן ונגד החרוז המצוחצח שלו, אפשר לראות את מאמרו של גולומב (1976), שאף קרא למאמרו: "ירח באור זך", רמז לשיר "ירח", שזך (1959) התקיף במיוחד. לאחרונה חלה התקרבות מה בעמדות – חסידי אלתרמן רוצים להוכיח, שהשפעתו הייתה מהותית, ואין כאן עניין של קסם בלבד, ואף זך, במאמר תשובה (זך, הארץ, 2001) לשמיר (שמיר, הארץ, 2001), מדבר על קרבתו לאלתרמן.

3 עליו לציין, שהנוסח שבידינו היה "אֶעֱנֶנּוּ" כמו שכתבתי, והיה ברור לנו שזה עינני, ולא

מילים וצירופים לשוניים יצירתיים, לעתים קרובות אוקסימורוניים במהותם, הנמצאים לרוב ב"כוכבים בחוץ", כמו 'פתאומים', 'פתאומית לעד', 'פגישה לאין קץ', הדיאלוגים הרבים עם דמויות נשיות, בעיקר בת, אם, רעיה ואחות, אך גם עם העיר והשירה, וכן עם דמויות גבריות הקשורות במשפחה – אב ואח, שב"כוכבים בחוץ", אווירת הכוח והייאוש שב"שמחת עניים", האימה והיופי שב"שירי מכות מצריים" – כל אלה השפיעו עלינו ועל כל מי שהציץ ונפגע מעושרה הלשוני (בעיקר באמצעות המטפורות) של שירת אלתרמן, וחש ברגשות שהיא עוררה ביופיה הזר והמסתורי.

עליי להודות, שכשהחילתי לחקור לפני כעשרים וחמש שנה באופן מיוחד את לשון השירה, כחתי באותם משוררים מודרניים, שהעיון המחקרי הלשוני בשירתם, בעיקר במבנים התחביריים שלהם, מוסיף לחוויה האסתטית של הקורא, מעורר להכירם, ואיננו פוגע בחוויה הרגשית (ראה במיוחד פרוכטמן תשמ"ו, תשמ"ז, וכן תש"ס). נרתעתי מן העיסוק בשירתם של משוררים ליריים רגשיים של תקופת ביאליק, וגם של תקופת אלתרמן. אולם אין ספק, שעיון לשוני במילה ובתבנית הצירופית האלתרמנית יכול להאיר את עינינו ולאשש גישות אינטואיטיביות ללשון השירה הזאת, וכן גישות ספרותיות מחקריות שנוצרו בשלושים השנים האחרונות.

קונקורדנציה שנבנתה ללשון טקסט כלשהו נחוצה מאוד לחוקר, כידוע, ומקלה עליו במחקרו. כמו שאין לתאר את ההתקדמות במחקר ללא מפתחות עזר, כך גם נחיצותה של הקונקורדנציה, והיא מעלה אפשרויות רבות נוספות לפני החוקר.

עוד בעבר, לאור היכרותי את הקבצים הבונים את "שירים משכבר" של אלתרמן, שאלתי את עצמי כמה וכמה פעמים שאלות, שברגיל אדם דוחה את הניסיון לענות עליהם לשעת הכושר שיוכל להתפנות אליהן. למשל, עמדה לפני השאלה המעניינת, אילו מילים והצטרפויות מילים מאפיינות את שירתו של אלתרמן בקבצים הראשונים (וגם מאוחר יותר). תמיד ראיתי, גם בעקבות אחרים שחקרו את שירתו (למשל, מירון 1981, 2001, קרטון-בלום 1983, שמיר 1989, דורמן 1991) נושאים אופייניים חוזרים, הקשורים גם בצירופי לשון חוזרים. הקונקורדנציה מספקת סיוע רב לקביעת הנושאים, וכן לגילוי המילים וצירופי המילים האלה.

נתבונן תחילה בטורים דלהלן, המכילים חלק ממאפייני השירה האלתרמנית:⁴

- א. טורי שיר מאפיינים ובתוכם מילים חוזרות בשירה
  1. עוד חֹזֵר הַנְּגוֹן שְׁנֻחָת לְשָׂא (כ"ב, פתיחת הקובץ)
  2. כִּי סֵעֶרְתָּ עָלַי לְנֶצַח אֲנִגְנָד (ב"ב, פגישה לאין קץ)
  3. וְסוּף אֵין לְדָרֵךְ הַזֶּה הָעוֹלָה,
  4. סוּפֵי הַדְּרָכִים הֵמָּה רַק גֶּעְגְעוּ (כ"ב, אל הפילים)
  5. הֵה, גּוֹפֵי הָאוֹבֵד הֶהְדוּף אֶל גֶּדֶר
  6. אֵיךְ כּוֹרֶעַת עֵרְבוּ לְרַעַם חוֹצְקִיהָ? (כ"ב, הרוח עם כל אחיותיה)

אָעֲנֶנּוּ, מִלְשׁוֹן תְּשׁוּבָה, וְאֵנִי מִזְכִּירָה זֹאת בְּעֵקֶב שִׁיקוּלֵי הַמַּחְבְּרִים בְּמִבּוֹא לְקוֹנְקוֹרְדֵנְצִיָּה, וְהֵם אֲנֻמָּה הַכְרִיעוּ כְּנוֹסָזָה שֶׁהֵייתָה כִּידִינוּ.

4 מקרא: כ"ב – כוכבים בחוץ; ש"ע – שמחת עניים; מ"מ – מכות מצריים.

5. טוב לִפְקַח לַפְתַּע עֵינַיִם מֵאֵה שֶׁהָיוּ בְּגוֹפָה עֲצוּמוֹת (כ"ב, אל הפילים)
6. אור! אַתְּ עֵנַק הָאֹר
- מִי בְּעֵינַיִם יִקְיֶה? (כ"ב, הדלקה)
7. כִּי תִשְׁלִיךְ עֲלֵיהֶם אֹר חַיּוֹךְ אֲמַתִּי,
- יִכְשְׁלוּ עֲמוּדֵי הַבַּיִת. (כ"ב, יום פתאומי)
8. הוּא שׁוֹתֵק וַיִּפֶּה.
- דְּמַעוֹתָיו בּוֹכוֹת פְּנִימָה. (כ"ב, השיר הזר)
9. בּוֹא וּרְאֵה אֶת עֵירִי בְּעַמְעוֹם מְגֻנָּה. (כ"ב, הרוח עם כל אחיותיה)
10. אֱלֹהִים אֲדִירִים, בְּהִגְיעַ יוֹמִי,
- עַל מַפְתָּן עוֹלָמָה הַנִּיחַנִי לְגוֹעַ. (כ"ב, הרוח עם כל אחיותיה)
11. עוֹד רָצָה
- עוֹד רָצָה אֲנִדְרָטָה שֶׁל שִׁישׁ –
- הָאֵם וַיִּלְדָּה הַשְּׁבוּר (כ"ב, הדלקה)
12. הִנֵּה בֵּת שְׁלִי אַחֲזַתְנוּ הָאֶבֶן,
- הַזֶּה שְׂאִינָה בּוֹכָה לְעוֹלָם (כ"ב, שדרות בגשם)
13. בְּתִי, עַל חֹד סָכִין לְנִצָּח לֹא נִזְקִין
- כְּסִכְּנִים יִבְרִיקוּ נְעוּרֶיהָ (ש"ע, שיר של אור)
14. אָבִי, קוֹרֵא הֶבֶן, בְּכוֹרִי, עוֹנֵה הָאֵב. (מ"מ, טורים חוזרים)

בחרתי בטורי שיר אלה, כי הם מעלים ומממשים את רוב המילים המצטרפות לאחרות לכדי מטפורות ופיגורות לשוניות אחרות בשירת אלתרמן. ליקטתי אפוא מהם מילים מרכזיות, ובנוסף יצרתי גם רשימת מילים נוספות לבדיקה – כל אלה על-פי התרשמותי ועל-פי מחקרים ספרותיים בשירת אלתרמן.⁵ להלן נתבונן ברשימה.

ב. מילים מאפיינות לכאורה לבדיקה

1. שמות עצם: עיר, דרך, שדה, הלך, אבן, סכין, אָם, בת, אב, אח, עלמה, רעיה, שיר, אור, עיניים (פקוחות, עצומות?), יד, פנים (שדה, עיניים, יד ופנים נוספו לאחר הדפדוף הראשון בקונקורדנציה).
2. פעלים על כל צורותיהם בשורשים: סער, נגן.
3. תארים: שותק, יפה.
4. תוארי פועל ומיליות: פתאום (לפתע), אין-קץ, לנצח, לשווא, הנה, וכן הך

את כל המילים שעלו מן המבחר הזה החלטתי לבדוק על-פי הקונקורדנציה ולראות מה משקלן היחסי של המילים האלו ב"שירים משכבר", וכן לראות אם יש הבדלים בין הקבצים. אמנם גם מן ההתרשמות הכללית אפשר לשער, שאכן יהיה הבדל, שכן מבנה הקבצים שונה. ניתן לשער, למשל, ש"שמחת עניים" ידמה יותר ל"כוכבים בחוץ", אם

5 למשל המילה 'דרך' – ובעיקר שמות של שירים של אלתרמן המכילים את המילה הזאת – תופשת מקום חשוב גם במחקרים על אלתרמן. ראה, לדוגמה, בספרו של מירון (1981), עמ' 70-100, וכן שם על העיר והחיוך, למשל בעמ' 82-83 ועוד.

כי מבנהו מוצק ומאוחד יותר מהמבנה המאסף שירים ב"כוכבים בחוץ". ואילו "מכות מצריים", הבנוי מדיאלוג של אב ובן על רקע מכת הבכורות, יכתיב אוצר מילים וביטויים שונה.

יש עוד לציין, שהמילים שנראו לי האופייניות ביותר הן בעיקר שמות עצם. שמות העצם וצירופיהם המטפוריים הם המרשימים ראשונה והולמים בעין ובאוזן. לכן לא נבדקו פעלים למעט שניים. כן בדקתי שני תארים, בשל השדה הסמנטי שלהם, שנראה לי מובהק ביצירות. חשובות לציון המיליות, בעיקר תוארי הפועל, מילת ההצגה וההצבעה 'הַנְּה', וכן מילת הקריאה 'הָה', שכן רווקא אלה בולטים מיר מן הבחינה הסמנטית. לאחר בדיקתן של המילים הנזכרות בקונקורדנציה של שירת אלתרמן, הסתבר, שאמנם חלק מהתוצאות היה כצפוי, אך היו גם הפתעות. המילים שמספר היקריותיהן היה הרב ביותר היו:

127 היקריות, שמהן 81 בכ"ב, 31 בש"ע, 15 במ"מ.	—	'עין' ונטיותיה (בעיקר 'עיניים')
123 היקריות, 89 במ"מ, 28 בש"ע, 6 בכ"ב.	—	'אב'
112, 72 בכ"ב, 24 בש"ע, 16 במ"מ.	—	'עיר' על כל נטיותיה
82 היקריות, 67 בכ"ב, 8 בש"ע, 7 במ"מ.	—	'אור'
79 היקריות, 66 מהן בש"ע, בעיקר 'בתי', 11 בכ"ב, 2 במ"מ.	—	'בת'
68 היקריות, 60 מהן בכ"ב.	—	'דרך'
61 היקריות, 45 בכ"ב, 9 בש"ע, 4 בכ"ב.	—	'שיר'
61 היקריות, 38 בכ"ב, 17 בש"ע, 6 במ"מ.	—	'יד'
59 היקריות, 34 בש"ע, 25 בכ"ב.	—	'אח'
59 היקריות, 27 בש"ע, 20 בכ"ב, 12 במ"מ.	—	'פנים'
51 היקריות, 28 במ"מ, 18 בש"ע, 5 בכ"ב.	—	'בן'
51 היקריות, 27 בש"ע, 22 בכ"ב, 2 במ"מ.	—	'הַנְּה'

עד כאן המספרים הגדולים יותר של היקריות המילים, כולן שמות עצם, למעט מילת ההצגה וההצבעה 'הַנְּה' (לא נכנסו למנייה הזאת מילות יחס וקישור — שכן דיברנו על שלב ראשון של בדיקה). מסתבר, שהמילים המאפיינות ביותר את הקבצים ב"שירים משכבר" ובמיוחד את הקובץ "כוכבים בחוץ", שהוא לטעמי המייצג החשוב של שירת אלתרמן, הן, לפי מספר היקריות:

'עין-עיניים' (127)

'עיר' (112)

'אור' (82)

'דרך' (68)

'שיר' (61)

'יד' (61)

'פנים' (59).

השמטתי את 'אב' (123 היקרויות), משום ש-89 מהן נמצאות ב"מכות מצריים", הבנוי כולו מדריאלוג בין אב ובנו, והמילה 'אבי' ('אב') חוזרת שם בתדירות גדולה, והיא כמובן מאפיינת את הקובץ המיוחד הזה. מילת 'בן', כפי שראינו, נמצאת שם רק 28 פעמים, כשליש מהיקרויותיה של מילת 'אב'. לא כללתי גם את מילת 'בת', מכיוון ש-66 מתוך 79 היקרויות של המילה הזאת נמצאות בקובץ "שמחת עניים", ומאפיינות אותו יחד עם 'אח' (34 מתוך 59 היקרויות), ו'אב' (28 היקרויות). מן הטעם הזה לא נכללה גם מילת 'אח' בתוך המילים הנפוצות במיוחד (היא אמנם עדיין ממאפייני הקבצים כולם). 'אחות' מופיעה 5 פעמים בלבד בכל השירים.

עלי להוסיף, שמכל מייצגי המשפחה שהוזכרו, שהפכו גם למייצגי משמעויות יותר כלליות, המילה היחידה הנמצאת הרבה (יחסית) ב"כוכבים בחוץ", היא 'אם-אמהות'. מתוך 29 ההיקרויות של 'אם', 18 מצויות בכ"ב, 8 בש"ע, ו-3 במ"מ, ורק אחת מהן שם היא באמת אם המשפחה: "מתוך בָּרַד נָךְם הִבִּיטוּ בִּי פָּנֵי אִם".

אם נבדוק את שש המילים (על נטיותיהן, כמובן) המאפיינות את "שירים משכבר", ובמיוחד את הקובץ "כוכבים בחוץ", נראה שארבע מהן היו צפויות: 'העיר' – והיו דמותה ופירושה אשר יהיו, היא מוטיב מרכזי, אולי ראשון במעלה בשירת אלתרמן. כאן היא אמנם הפתיעה בהיותה שנייה במספר ההיקרויות של שמות העצם, ולא ראשונה כצפוי. אך אם נוסיף את הרחוב, הכיכר, המרצפת, אבן-אבנים (בחלק מההיקרויות של המילים) ועוד נציגים מן העולם הסמנטי הקשור לעיר – ודאי יגדל המספר. גם ריבוי 'דרך' היה לפי המצופה. המילה 'אור' אף היא הייתה צפויה, אם כי לא חשבתי שיש לה כל כך הרבה היקרויות ב"כוכבים בחוץ" (60) ומעט באחרים (8). כנראה משום התוכן נטול האור בעיקרו ב"שמחת עניים" וב"מכות מצריים", למרות 'איילת' המופיעה בסוף "מכות מצריים". מילת 'אור' זו מאפיינת אפוא, יחד עם 'עיר' ו'דרך', את "כוכבים בחוץ". מילת 'שיר', אף היא הייתה צפויה, שכן בצד 'העיר', הרי גם 'השיר' הוא נושא העובר כחוט השני ב"כוכבים בחוץ". יחד עם 'זמר' (9) ו'ניגון' (5) הוא אף עולה במיקומו (זמר וניגון נמצאים רק ב"כוכבים בחוץ").

ההפתעה הגדולה שלי וכן הכיוון למחקר נוסף נוצרו על-ידי מיקומן הגבוה של המילים 'עין-עיניים' (127 היקרויות, ראשונה בין שמות העצם), 'יד' (61, 38 בכ"ב) ו'פנים' (59). מילות 'עיניים' ו'פנים' מאפיינות את כל שירת אלתרמן אשר ב"שירים משכבר". מילת 'יד', כפי שאנו רואים, מאפיינת בעיקר את "כוכבים בחוץ". רוב היקרויות עין-עיניים הן ב"כוכבים בחוץ" – 81, וגם בקובץ זה היא ראשונה במספר ההיקרויות – 'עיר' מצויה 72 פעמים ב"כוכבים בחוץ".

כדיקה ראשונה של היקרויות 'עין' מגלה, שיש בהן הקשורות בשינה או במוות ומתבטאות בעיניים עצומות: בְּעִצְמָנוּ לְרַגַע עֵינַים (אור, כ"ב). הרבה מההיקרויות קשורות לעצמים ולחיות – עֵצִים עֲצָמוּ עֵינַים בְּזָהָב (סער על הסף, כ"ב), עֵינַי אֲנֵרְטוּת (הסער עבר, כ"ב), בְּרַחֲבוֹת מְלֵאֵי עֵינַים (תיבת הזמרה, כ"ב), עֵינַי פָּתִים (סתו עתיק, כ"ב), עֵינַי סוֹסִים (תיבת הזמרה, כ"ב, וכן עֵינַי סוֹסֵיהֶם הַגְּדוֹלִים, השיר הזר, כ"ב), עֵינַי פְּרוֹת (סתו עתיק, כ"ב). יש צירופים מיוחדים: תִּמְהוֹן עֵינַים (שיר מחול, ש"ע), שִׁמְחַת

עִינִים (שיר שמחת עניים, הכותרת, ש"ע), וכן נמצא שכירת צירופים כבולים: עֲלָה, אָדָם שְׁעָר וְלָבָן עִינִים (כ"ב, "השוק בשמש", על-פי: וְלָבָן שְׁנִים מִחֶלֶב, בראשית מו, 12; כ"ב), עִינִיךָ לֹא יוֹנִים ("על הארץ", על-פי עִינִיךָ יוֹנִים שבשיר השירים א, 15; ש"ע).

כנאמר, יש כאן כיוונים מעניינים להמשך המחקר.

גם שאר המילים שנראו לי מאפיינות: שדה, אבן, הֶלֶךְ, עלמה, רעיה, שמספרן לא איפשר את הכללתן בקבוצה לעיל, העלו תוצאות מעניינות:
 'שדה' – 25 היקריות, 19 בכ"ב.

'אבן' נמצאה 32 פעמים, 20 מהן בכ"ב, ומשום המיוחדות שבה, אולי צריך להוסיפה.
 'הֶלֶךְ' נמצאה רק ארבע פעמים, כולן בכ"ב.
 'עלמה' נקרתה 26 פעמים, ומהן 15 בכ"ב. זו בוודאי מילה בולטת, ועל כן מאפיינת את השירים.

'רעיה' נמצאה 10 פעמים וכולן בש"ע, ויחד עם 'בת', 'אח' ו'אב' מציינת את הקובץ הזה.

אולי אפשר להוסיף גם את 'רַעַ' (33, 26 בש"ע, ורק 6 בכ"ב) כמאפיינות את "שמחת עניים". ואולי גם 'סכין' מאפיינת את הקובץ הזה, אם כי נמצאו רק 14 היקריות, מהן 8 בש"ע. על כל פנים זו מילה בולטת ומיוחדת באופייה.

הפעלים:

'לסעור' ו'לנגן' נמצאו במספר נמוך של היקריות (6-8),

התארים:

התואר יפה נקרה 29 פעמים, 21 מהן בכ"ב, ונדאה מאפיין, בעיקר יחד עם הפעלים (יפית וכו') 6 היקריות נוספות, כולן בכ"ב.

'שותק', 'שתיקה', 'לשקוט', 'שָׁקֵט', 'שָׁקֵט', כ-50, אבל כאן אנחנו כבר חורגים מהמילים עצמן.

תוארי הפועל והמיליות:

'הנה' כאמור לעיל הייתה מילה מאפיינת ברורה, 51 היקריות, מתחלקת בעיקר בין כ"ב וש"ע.

'פתאום', 'פתאומי' ו'לפתע' כ-25 היקריות.

מילת 'שווא' ('לשווא') נמצאת 15 פעמים, 10 מהן בכ"ב, ובשל מטענה הרגשי המיוחד נראה לי מאפיין.

'אין קץ' ו'לנצח' היו אמנם בשירים, אך לצירופים 'לעולם' ו'מעולם' היו יותר היקריות.

מעניינת התופעה של מילת הקריאה 'הָה', שהיו לה 20 היקריות, ומתוכן 18 בכ"ב. מילה זו כה מיוחדת, שאפשר לראות בה מאפיינת לכאורה, עד שתיבדק כל שירת הדור בדיקה מקיפה יותר.

עוד הוספתי לבריקה: 'חג', 'סתיו' ו'שוק' המקובלות כאלתרמניות, אך נמצאו בכל הקבצים ב-25 היקריות. מתוכן 'סתו', הנתפסת אלתרמנית במהותה, מאפיינת את כ"ב,

מתוך 25 היקריות שלה 24 בכ"ב ואחת במ"מ, וכן נוסף פעם אחת התואר 'סתווי', אף הוא מכ"ב. בדקתי גם את 'אל' ו'אלוהים' יחד, והן נמצאו ב-49 היקריות. 'גשם' נמצאה רק 11 פעמים, 9 בכ"ב ו-2 בש"ע; ועוד תואר אחד: 'גשומת עפעפיים' (ומתקשר גם לעיניים דלעיל).

לא כללתי במניין הראשון את מילת המניעה, המבקשת לשלול פעולה: 'אַל', המצויה הרבה יחסית למעמדה בשפה (47 היקריות), ויש בה מטען רגשי מיוחד. החלוקה: בכ"ב 17, בש"ע 27, במ"מ 3. הבקשות להימנעות מפעולה מרובות בשירת אלתרמן, אם כי יש אצלו גם 'אַל' כציווי עקיף לגוף שלישי, הדומה לאזהרה או לקללה, למשל: 'וְגַם צַר אֶל יְרֵאָנִי וְחַי" (ש"ע, שיר הפתיחה). ההפצרות והבקשות להימנעות נמצאות יותר בכ"ב, והמשאלות-הקללות ודומיהן בגוף השלישי הם מסימני ש"ע.

מובן שאי אפשר להסתמך רק על מספרי מילים ועל קונקורדנציה במחקר המעלה מאפיינים של "שירים שמכבר", וייתכן מאוד שחמש היקריות של מילת 'שְׁקֵמָה' מאפיינות יותר את שירת אלתרמן מ-34 היקריות של מילת 'עֵץ', למשל, הנפוצה בשירה בכלל. אולם המילה שמצאנו שהיא הנפוצה ביותר בשירי אלתרמן – 'עיניים' – איננה מקרית, ובוודאי איננה צפויה. קונקורדנציה כמו זו שלפנינו עשויה אפוא להועיל מאוד למחקר, הן הלשוני והן הספרותי. ועוד לא אמרתי הכול.

מקורות וביבליוגרפיה

- אלתרמן, נ' (1972) שירים שמכבר, מהדורת מחודשת ביוזמתו של הועד הציבורי להוצאת כל כתבי נתן אלתרמן, תל-אביב.
- באומגרטן, א' (עורכת) (1971) נתן אלתרמן – מבחר ביקורת על שירתו, תל-אביב.
- בן טולילה, י' וא' קומם (תשנ"ח) קונקורדנציה לשירים שמכבר של נתן אלתרמן, באר-שבע.
- ברדפורד (1997) Bradford, R., *Stylistics*, London and New York.
- גולומב ה' (1976) "ירח באור זך: לבעיית ניתוח הריתמוס בשיר שקול", הספרות 23, עמ' 7-22.
- דורמן מ' (1991) נתן אלתרמן – פרקי ביוגרפיה (עורכת ד' גילולה), תל-אביב.
- הירשפלד א' (הארץ 3.8.2001) על ספו של החור השחור, בתוך "תרבות וספרות".
- זך נ' (1959) "הרהורים על שירת אלתרמן", עכשו 3-4, 109-122.
- הירשפלד א' (הארץ 7.12.2001) סיפור פנטסמגורי שהיה ונברא, "תרבות וספרות".
- לייץ' (1969) Leech, G. N., *Linguistic guide to English Poetry*, London.

מאיה פרוכטמן

- מירון ד' (1981) מפרט אל עיקר: מבנה, ז'אנר והגות בשירתו של נתן אלתרמן, תל-אביב.
- מירון ד' (2001) פרפר מן התולעת: אלתרמן הצעיר, אישיותו ויצירתו (1910-1935), תל-אביב.
- פרוכטמן מ' (תשמ"ו) "היצירה הספרותית והטקסט המדעי: עיוני סגנון על-פי 'הגיבונים' לנתן זך, מאזניים נט (10), עמ' 157-162.
- פרוכטמן מ' (תשמ"ז) לשון שירית מה היא? עיוני סגנון על-פי שלושה שירים, פרקים (שנתון מכללת שיין), 80-83.
- פרוכטמן מ' (תש"ס) לומר זאת אחרת: עיוני סגנון ולשון בשירה העברית בת-ימינו, באר-שבע.
- קרטון-בלום ר' (1983) בין הנשגב לאירוני, תל-אביב.
- שמיר ז' (1989) עוד חוזר הניגון – שירת אלתרמן בראי המודרניזם, תל-אביב.
- שמיר ז' (הארץ 30.11.2001) קנאת סופרים ונתן החכם, בתוך "תרכות וספרות".